

Методологічний підхід до формування механізму захисту економічно активного населення

Ю. КУЛІКОВ,
доктор економічних наук
НДІ праці і зайнятості населення
Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України
м. Київ

У статті розглянута методологія формування сукупного механізму захисту економічно активного населення у контексті побудови соціальної держави України. Враховано можливості його практичного застосування в організації трудової діяльності найманих працівників та працевлаштуванні безробітних.

В статье рассматривается методология формирования совокупного механизма защиты экономически активного населения в контексте построения социального государства Украина. Учтены возможности его практического применения в организации трудовой деятельности работников, трудоустройство безработных.

In this article has been examined the forming methodology of common protective mechanism of economic active population in the context of creation of social state of Ukraine for its practical use in organization of workers' labour activity and employment assistance for the unemployed.

Ключові слова: соціальна політика та соціальний розвиток, соціально-економічний захист, умови праці, людський капітал, соціально-трудова відносина.

Після приєднання України у 2006 р. до Європейської соціальної хартії вирішення проблеми захисту економічно активного населення (ЕАН) стає найважливішим завданням держави. Суспільство усвідомлює, що соціальна політика країни не може бути ефективною, якщо вона спрямована тільки на соціальний захист вразливих верств непрацюючого населення, які потребують постійної допомоги з боку держави. Адже економічна основа для захисту вразливих верств створюється економічно активним населенням країни. До нього відносяться громадяни обох статей віком 15–70 років, зайняті економічною діяльністю, що приносить їм дохід. Це наймані працівники, самозайняті та безробітні, які забезпечують пропозицію робочої сили на ринку праці.

Проблема захисту ЕАН від соціально-економічних ризиків у сучасних умовах стає в Україні все більш актуальною з трьох основних причин. Перша (внутрішня) зумовлена необхідністю формування достатніх обсягів Державного бюджету і Державних фондів соціального страхування для соціального захисту вразливих верств непрацюючого населення та здійснення державних соціальних програм. Друга (зовнішня) причина визначається нарощуванням процесів глобалізації, що потребує підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу ЕАН нашої країни. Третя при-

чина полягає в тому, що основна маса працюючих залишається слабозахищеною категорією населення, особливо в умовах фінансово-економічної кризи. Незважаючи на загальне зростання актуальності правозахисту, переважна більшість зайнятого населення пасивно ставиться до захисту своїх соціально-економічних і трудових прав, не дивлячись на їх грубе порушення з боку державних інституцій та роботодавців.

Сьогодні пріоритетом соціальної держави Україна стає формування нової людини — «фахівця ХХІ століття», який своєю діяльністю здатен забезпечити економічну конкурентоспроможність країни, її соціальний розвиток і прогрес суспільства. Але для цього необхідно, щоб захист ЕАН охоплював усе середовище його існування, в тому числі виробничу і невиробничу діяльність, що стає можливим при проведенні такої державної соціальної політики, яка відповідає ст. 1 Конституції, що визначає Україну соціальною державою.

Світовий досвід вказує на те, що моделі соціальної держави мають складну специфіку, яка визначається історичними особливостями розвитку кожної країни, менталітетом її народу. Це зумовлює різну методологію захисту ЕАН залежно від специфіки та етапу становлення соціальної держави. Наприклад, В. Вітер розрізняє особливості трьох етапів становлення соціальної держави, з чим у принципових моментах можна погодитись¹. Так, ліквідація бідності

¹ Вітер В. І. Проблема формування соціальної держави в Україні / В. І. Вітер // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку. Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. — Ін-т економіки промисловості НАН України. — Донецьк. — 2008, С. 44.

та раціональна диференціація доходів населення відповідає першому етапу. Запровадження світових соціальних стандартів та формування середнього класу пов'язано з реалізацією другого етапу. Надання людині всіх громадських прав і свобод здійснюється на третьому етапі становлення соціальної держави. Цим етапом відповідають держави: соціальної безпеки, соціального добробуту та соціального прогресу. Безумовно, у концептуальному розумінні загальна ідея створення соціальної держави реалізується за досягнення мети кожного з трьох етапів. Проте не тільки окремі підприємства (організації), а й галузі та регіони знаходяться на різних етапах свого розвитку, особливо в Україні. Тому стратегія соціального розвитку окремих регіонів, галузей та підприємств має відрізнитися, але залишатись у межах основних напрямів державної соціальної політики.

Звернемо увагу на те, що після прийняття до реалізації «Основних напрямів соціальної політики на період до 2004 року» очікування суспільством нового основоположного документа, що визначав би стратегію соціально-економічного розвитку України, виявилось марним. Держава п'ятий рік не має правового документа щодо цілеспрямованої соціальної політики на перспективу. Тому в нормативно-правових актах доцільно визначити такі стратегічні соціальні інтереси держави:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- зміцнення політичної та соціальної стабільності в суспільстві;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійно зростаючого рівня життя і добробуту населення;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення².

Відзначимо, що метою соціальної держави у проекті Концепції є сприяння суспільному прогресу, що ґрунтується на принципах (постулатах) соціальної рівності, загальної солідарності та взаємної відповідальності. Однак у принципах, основою яких є Концепція, серед інтересів держави не зазначено соціального захисту і соціальної справедливості. Разом з тим, першою функцією соціальної держави у розглянутому проекті Закону визначена захисна (компенсаційна). Вона передбачає: створення механізму захисту людини від реальних, потенційних ризиків та їх

наслідків, від наявних та можливих порушень прав і свобод особистості³.

У Концепції захист людини є важливою активною складовою соціальної політики держави. Тому, не дивлячись на деякі недоліки розглянутого проекту, його прийняття, після невідкладного доопрацювання, стає терміновим завданням державних і наукових структур. Законодавче прийняття Концепції соціальної держави України підтвердить перспективи розвитку методології розробки і реалізації програм соціального розвитку і вирішення проблемних питань захисту ЕАН. Відповідь на практичні питання в частині захисту ЕАН слід бачити у програмах соціального розвитку відповідних регіонів, галузей економіки і конкретних підприємств, організацій, установ та інституцій. Є для цього і юридичні засади.

Так, у прийнятій Кабінетом Міністрів України (липень 2008 р.) Концепції державної регіональної політики одним з пріоритетів визначено «створення і підтримка повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя населення, скорочення територіальної диференціації за індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території держави»⁴. Ця Концепція розглядає людський розвиток як основу захисту населення. Для цього створені необхідні правові та теоретико-методологічні підстави, що забезпечать визначальну роль соціально-трудова відносин у соціально-економічному розвитку країни. Про це свідчать дослідження окремих учених і наукових закладів. Наприклад, О. Антоненко у кандидатській дисертації у більш розгорнутому та деталізованому вигляді тлумачить поняття соціально-економічного захисту населення як складової соціальної політики й цілеспрямованої діяльності державного, приватного та недержавного (комерційного) секторів економіки з метою забезпечення добробуту людини, розвитку її особистості й соціальної стабільності в суспільстві⁵.

Треба підкреслити, що розширене поняття захисту ЕАН як захисту населення від соціально-економічних негараздів і ризиків стає все більше прийнятним у дослідницькій практиці. Так, системні дослідження соціально-економічної захищеності населення, починаючи з 2000 р. до сьогодні, проводять співробітники Інституту економіки промисловості НАН України (м. Донецьк). Вони досліджують рівень і тенденції зростання соціально-економічної захищеності населення України протягом 2000–2006 рр., а також прогнозують їх на 2008–2010 рр.

У подальшому, використовуючи розроблену співробітниками Інституту Методику визначення інтег-

² Проект Закону України «Концепція соціальної держави України» від 02.04.08 р. № 2312.

³ Там же. — С. 4.

⁴ Регіональний людський розвиток: стат. бюлетень / Держкомстат України. — К., 2006. — 40 с.

рального показника соціально-економічної захищеності особи, на підставі соціологічного обстеження було оцінено стан соціально-економічного захисту населення по регіонах і галузях України та за категоріями працівників. Відзначимо, що за цією Методикою інтегральний показник рівня захисту (P_t) зростає за умов зниження рівня соціально-економічної захищеності населення, зменшується – за підвищення, що ускладнює його сприйняття⁶.

Віддамо належне дослідникам цієї проблеми, бо їм вдалося визначити як стан, так і тенденції соціально-економічної захищеності населення України. Основними резервами зростання рівня соціально-економічної захищеності населення вони вважають: захищеність доходу; гарантії зайнятості; забезпечення умов праці, які сприяють формуванню середнього класу; захищеність професійних вмінь.

Співробітниками НДІ праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України і НАН України постійно проводяться дослідження, які присвячені обґрунтуванню шляхів соціального захисту населення. Так, ще у 2003 р. у колективній монографії «Проблемні питання праці та соціальної політики» сформовані шляхи підвищення соціально-економічної захищеності населення України. Головним з них визнана спрямованість соціальної політики держави на підвищення темпів зростання реальної заробітної плати громадян⁷.

У подальших дослідженнях співробітників НДІ праці розв'язання проблеми соціального захисту населення пов'язується з активізацією економіки через перетворення заробітної плати на основну мотиваційну складову. Тому збереження доходу ЕАН визначено як головну умову захисту населення при підвищенні споживчих цін⁸.

Деякі науковці відзначають показники соціально-економічної ефективності захисту ЕАН за сукупністю таких складових: захист доходу (зарплати), гарантій зайнятості, умов (безпеки) праці, трудового потенціалу (професійних вмінь). Зокрема, Д. Гончаренко (КНЕУ) у статті «Методологічні підходи до оцінки ефективності соціального захисту економіч-

но активного населення», посилаючись на наукові праці таких провідних учених, як С. Бандур, В. Бідак, Д. Богиня, Н. Борецька, Е. Лібанова, О. Новікова, робить висновок про методологічну складність проблеми захисту ЕАН і обирає при цьому такі основні напрями захищеності ЕАН: захист доходу, зайнятості, умов праці, а також трудового потенціалу⁹.

Соціологічні дослідження ступеня використання мотиваційного ресурсу на підприємствах «Укрзалізниця» і морських портах, проведені авторами даного методологічного підходу раніше, доводять стійкість пріоритетів у виборі стимулів до продуктивної праці. При цьому матеріальне стимулювання як зовнішній мотиватор постійно займає перше місце; інші стимули (ефективна зайнятість, сприятливі умови праці, професійна підготовка і кар'єрне зростання) залишаються у четвірці показників, змінюючись між собою за рангом або у динаміці, чи залежно від виробничої ситуації.

Мотивацію ефективної зайнятості М. Семикіна, Н. Іщенко, М. Родіонова розглядають також як передумову економічного зростання через високі доходи учасників трудової діяльності, соціальну захищеність населення¹⁰.

А. Колот мотивацію ефективної зайнятості послідовно визначає могутнім практичним засобом спонукання ЕАН до продуктивної праці¹¹.

З наведеного чітко простежується векторна спрямованість мотивованої поведінки ЕАН на одержання справедливого гідного доходу як винагороди за особисту продуктивну працю. Тобто перше місце в ієрархії механізмів захисту ЕАН належить створенню матеріальних стимулів до продуктивної праці через його ефективну зайнятість. У даному сенсі найбільш привабливою є точка зору І. Бондар та С. Мочерного. Вони вбачають призначення ефективної зайнятості в забезпеченні найбільш високого рівня продуктивності праці та доходу працівника, що передбачає ефективне використання у трудовому процесі кожного зайнятого¹².

Таким чином, найважливішим стає створення стимулів для забезпечення мотивованої продуктивної

⁶ Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління: монографія / О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова, Н. С. Власенко, І. В. Калачова та ін. / НАН України. Інститут економіки промисловості, Держкомстат України. – К., Донецьк, 2004. – 656 с.

⁷ Проблемні питання праці та соціальної політики: монографія / за ред. М. М. Папієва, Т. М. Кір'ян. – К.: Соцінформ, 2003. – С. 419.

⁸ Методологія, напрями, тенденції, проблеми у сфері праці та соціальної політики / за ред. М. М. Папієва, Т. М. Кір'ян. – К.: Соцінформ, 2003. – С. 237–296; Методологічні та прикладні аспекти праці та соціальної політики: монографія за ред. Т. М. Кір'ян. – К.: Соцінформ, 2008. – С. 132–181; Вдосконалення системи соціального захисту населення в умовах підвищення споживчих цін. – НДІ праці і зайнятості населення, 2008. – 146 с.

⁹ Гончаренко Д. В. Методологічні підходи до оцінки ефективності соціального захисту економічно активного населення / Д. В. Гончаренко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – К.: КНЕУ, 2005. – Т. 1. – С. 154–158.

¹⁰ Семикіна М. В., Іщенко Н. А., Родіонова М. О. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко, М. О. Родіонова. – Кіровоград: КОД, 2009. – С. 56, 62.

¹¹ Колот А. М. Мотивація персоналу. Підручник / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 4.

¹² Моніторинг соціальних процесів в Україні: монографія / за ред. І. К. Бондар, Г. В. Ярошенко та ін. – К.: Знання, 1999. – С. 45; Мочерний С. В. Основи економічних знань: запитання і відповіді / С. В. Мочерний. – К.: Феміна, 1996. – С. 210.

праці, яка захищає працююче населення і безробітних від втрат доходу шляхом ефективної зайнятості. Тобто сутність забезпечення соціально-економічної захищеності ЕАН полягає у створенні стимулів для мотивованої продуктивної праці через ефективну зайнятість, наслідком якої є одержання гідного доходу (заробітної плати). Тут є і зворотня залежність — гідний дохід як зовнішній мотиватор сприяє ефективній зайнятості. У ринкових умовах така залежність є головною у взаєминах між найманим працівником і роботодавцем.

Враховуючи викладене, в сучасних умовах сутність захисту економічно активного населення доцільно розглядати з позицій протидії порушенням чи обмеженню соціальних прав, стандартів і гарантій, законодавчо закріплених державою та спрямованих на його захист від професійних і непрофесійних ризиків за рахунок особистого трудового внеску та економічної самостійності у мотивованій продуктивній праці.

Захист ЕАН за своїм змістом забезпечується створенням стимулів до мотивованої продуктивної праці, яка стає можливою в результаті ефективної зайнятості через забезпечення сприятливих, безпечних умов праці, збереження та розвиток людського капіталу, що обумовлює гідний дохід працівникові, захищаючи його від соціально-економічних ризиків. Сформульована методологічна позиція передбачає активний захист населення, чим відрізняється від усталених у суспільній свідомості принципів, сформованих під впливом Концепції соціального забезпечення населення України (1993 р.), заснованої на пасивній політиці захисту. Виходячи з цієї Концепції, система захисту побудована завдяки правовому забезпеченню максимально можливого відшкодування негативного впливу середовища на людину з метою створення умов для гідного життя населення. У такій свідомості людина праці, її розвиток і саморозвиток займають другорядне місце.

Механізми забезпечення державних соціальних стандартів і гарантій формуються, виходячи із Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III, яким реалізуються закріплені Конституцією України та Законами України основні соціальні стандарти та гарантії. Це дослідження спрямоване на вивчення ризиків, які пов'язані, насамперед, з порушенням чи обмеженням соціальних прав ЕАН.

Реалізація прав і свобод людини у соціально-трудовій сфері є актуальною проблемою для нашого суспільства. Це пов'язано з гострим відчуттям громадянами невпевненості у майбутньому через стрімке зростання споживчих цін і тарифів, малі можливості громадян впливати на дії влади, їх негативні очікування щодо соціально-економічного стану країни,

низьку вартість робочої сили, зниження рівня добробуту, незадоволеність соціально-економічними реформами у країні.

Отже, соціально-економічний захист ЕАН є похідним від початкових потреб людини і має спрямовуватись на максимальне їх задоволення, але за активної участі самого працівника за рахунок особистого трудового внеску в процесі мотивованої продуктивної праці. Тому з боку роботодавця необхідно створити такі стимули до праці, які захищатимуть ЕАН від соціальних ризиків через синергетичний ефект мотивованої продуктивної праці. Разом з тим стійкість пріоритетності для населення матеріальних мотивів дивує деяких українських соціологів. Так, В. Пилипенко (Інститут соціології НАН України) дійшов висновку, що 67,2% опитаних у державному секторі зайнятості та 65,5% у приватному прагнуть будь-якою ціною поліпшити свій добробут¹³. Це підтверджує необхідність стимулювання ЕАН до підвищення вагомості мотивуючого впливу духовних, а не матеріальних потреб¹⁴. Адже без задоволення матеріальних неможливо задовольнити потреби більш високого, духовного рангу. Тим більше, що захист матеріальних потреб включає захищеність духовних потреб, ранг і частка яких зростає залежно від економічного та суспільного прогресу.

Щоб запобігти формуванню механістичного уявлення про мотивацію продуктивної праці ЕАН, представимо її формування за такою схемою: взаємодія здібностей і потреб → виникнення розумних інтересів → формування внутрішніх мотиваторів → створення стимулів (зовнішніх мотиваторів) щодо продуктивної праці → взаємодія внутрішніх і зовнішніх мотиваторів → мотивована продуктивна праця. Тоді цілісний механізм захисту ЕАН в сучасних умовах є системою часткових мотиваційних механізмів щодо його продуктивної праці, які об'єднують нормативно-законодавчу базу, соціально-економічні регулятори, інституційно-організаційні та інвестиційно-фінансові методи та важелі забезпечення соціальних прав, стандартів і гарантій одержання гідного доходу через досягнення ефективної зайнятості при сприятливих умовах праці та розвитку людського капіталу. Тобто такий механізм захищає ЕАН від професійних і непрофесійних ризиків втрати чи обмеження його соціальних прав і гарантій у процесі трудової діяльності або працевлаштування стосовно доходу, зайнятості, умов праці та розвитку професійно-кваліфікаційних здібностей.

Структура такого механізму формується, з одного боку, з часткових механізмів впливу найбільш значущих зовнішніх мотиваторів, які найбільшою мірою забезпечують зростання мотиваційної сили до продуктивної праці. Такими вважаються: створення

¹³ Пилипенко В. Людина за ринкових умов: вербальна поведінка та оцінка реформ / В. Пилипенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 1. — С.48–51.

¹⁴ Папієв М. Соціальний захист населення в умовах фінансово-економічної кризи в Україні / М. Папієв // Україна: аспекти праці. — 2009. — № 2. — С. 7–13.

сприятливих і безпечних умов праці (третє рангове місце), збереження і розвиток людського капіталу через профнавчання й інвестиції в мотивацію персоналу (четверте місце). З іншого боку, його структура формується із часткових механізмів впливу системи методів і важелів, стандартів і нормативів на підвищення стимулюючої ролі зовнішніх мотиваторів через регулювання у соціально-трудовах відносинах.

Останнє положення — стосовно місця і ролі соціально-трудовах відносин в мотивації до продуктивної праці — потребує пояснень. Проблемі регулювання трудовах відносин приділяє щільної уваги Міжнародна організація праці (МОП). У межах проголошеної нею Концепції гідної праці (2006 р.) була прийнята рекомендація МОП стосовно трудовах відносин, яка передбачає здійснення країнами заходів щодо їх ефективності. Ця рекомендація стосується також проблем прихованих трудовах відносин та механізмів, що забезпечують захист осіб, які вступають у трудові відносини. Вона сприяє соціальному діалогу, враховує зміни у трудовах відносинах і тендерні аспекти.

Серед складових Концепції гідної праці МОП виділимо такі: можливість одержати роботу для всіх бажаних; праця в умовах свободи і рівності праці; безпека на виробництві; продуктивна праця і гідність праці¹⁵.

При цьому продуктивна праця означає право одержувати працівником достатні кошти для існування разом з родиною, забезпечення стійкого розвитку і конкурентоспроможності підприємств країни. Гідність у праці — можливість для працівників заявляти про свої проблеми і долучатись до прийняття рішень щодо умов їх праці, право працівників представляти свої колективні інтереси.

Важлива роль договірною регулювання колективних трудовах відносин в Україні зумовлена передусім національною практикою законодавчого унормування їх основних компонентів — зайнятості, оплати, умов праці та профнавчання. Тобто комплексна оцінка якості трудовах відносин характеризує зайнятість, оплату праці та інші аспекти, передбачає аналіз отриманих даних, диференційованих за ознакою належності працівників до різних представницьких організацій.

Таким чином, ґрунтуючись на результатах раніше проведених досліджень, проблеми створення стимулів до мотивованої продуктивної праці як основи активного захисту ЕАН можна назвати найбільш гострими проблемами у трудовій сфері (негативні тенденції щодо статусу зайнятості працівників, низький рівень оплати праці, несприятливі умови праці, низький рівень професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів). Механізми захисту, що їх використовують профспілки, хоч і дозволяють певною мірою покращити ситуацію за окремими складовими соціально-тру-

дових відносин, однак не забезпечують кардинального поліпшення ситуації. Наслідком цього є подальше зниження якості людського капіталу українського суспільства. Водночас і державна політика захисту ЕАН є недостатньо ефективною, оскільки не має належного інформаційного підґрунтя для прийняття відповідних рішень. Виходячи з наведеного, загальну структуру сукупного механізму захисту ЕАН в сучасних умовах можна представити у вигляді структурної схеми його формування (рисунок).

Особливістю сукупного механізму є те, що продуктивна праця досягається за рахунок особистого мотивованого трудового внеску та економічної самостійності працівника у вільно обраній професії і роботі. Створення сприятливих і безпечних умов праці сприяє ефективній зайнятості, якщо скорочується частка осіб, потерпілих від травматизму на виробництві, а також тих, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Таким особам встановлено пільги та компенсації за роботу в тяжких і шкідливих умовах праці. Збереження та розвиток людського капіталу ЕАН можна вважати чинником ефективної зайнятості, коли функціонування ринку праці та ринку освітніх послуг збалансоване, частка осіб з базовою і повною вищою освітою у загальній чисельності економічно активного населення зростає, а професійне навчання на виробництві розвивається.

На рівні держави (регіону) захист зайнятості ЕАН вважається ефективним, якщо:

- забезпечена повна зайнятість (яка не передбачає відсутність природного безробіття);
- скорочується частка тривало безробітних, а також тих, хто відмовляється від підвищення кваліфікації та громадських робіт;
- в чисельності незайнятих зменшується питома вага зневірених;
- на ринку праці попитом користується перспективні спеціальності;
- малий бізнес динамічно розвивається;
- розширюється інноваційна діяльність, венчурний бізнес, сфера освітніх, фінансових, інформаційних послуг тощо;
- зростає міра задоволення споживчих потреб населення.

На індивідуальному рівні захист зайнятості ЕАН є ефективним, коли:

- трудова віддача та результати праці зростають;
- коефіцієнт використання календарного фонду робочого часу зростає;
- непродуктивне використання робочого часу з причин, що залежать від працівника, відсутнє;
- втрати робочого часу внаслідок вимушених адміністративних відпусток чи роботи в умовах непов-

¹⁵ Гідна праця. Доповідь Генерального директора, 87-сесія, Міжнародна Конференція праці. — Женева : МОП, 1999. — 450 с.

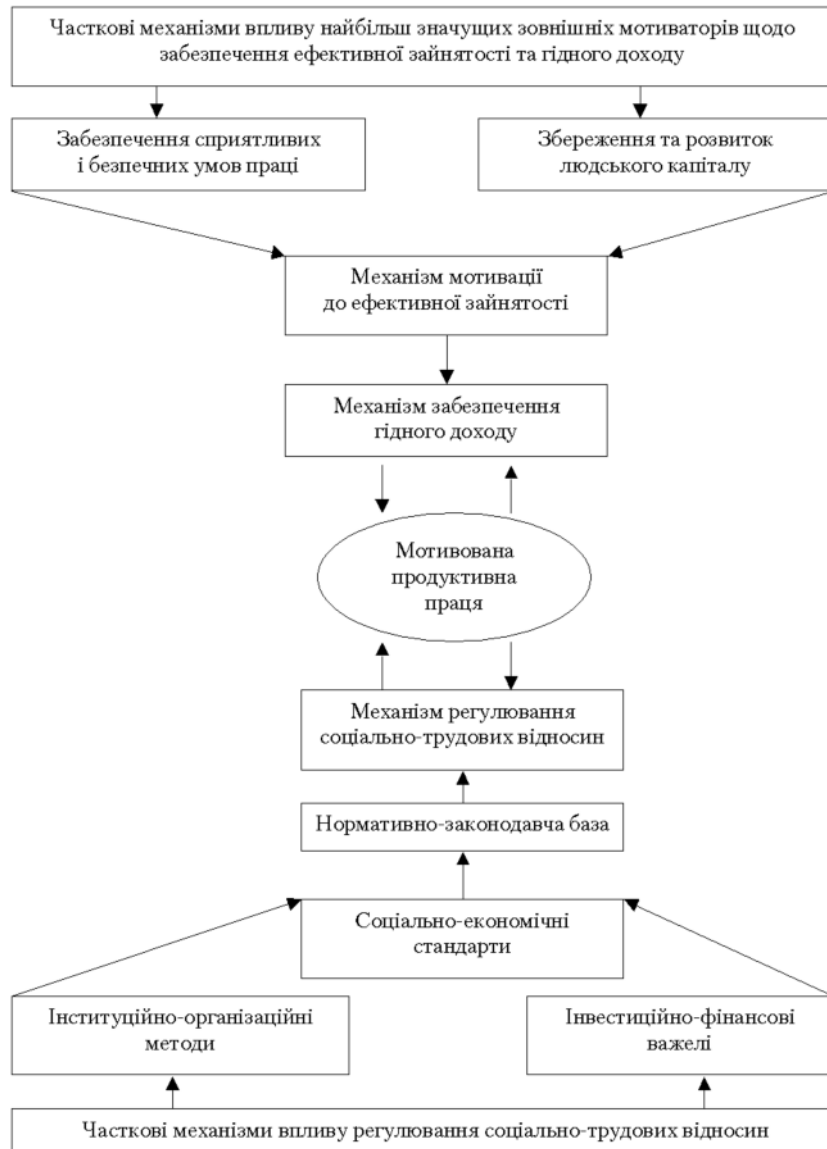


Рис. Структурна схема формування сукупного механізму захисту економічно активного населення в сучасних ринкових умовах

ного робочого тижня, а також з організаційно-технічних причин скорочуються;

- зменшується плінність кадрів.

На макро- (мезо-) рівні забезпечення гідного доходу ЕАН є достатнім, якщо:

- співвідношення середньомісячного доходу на особу ЕАН і прожиткового мінімуму зростає;
- диференціація доходів у суспільстві відповідає міжнародним стандартам;
- обсяги грошових заощаджень, страхових внесків, нагромаджених цінних паперів у розрахунок на особу ЕАН зростають;
- сума заборгованості з виплати заробітної плати на особу ЕАН знижується.

На мікрорівні захист доходу ЕАН є ефективним, коли:

- реальна заробітна плата зростає;
- співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати, прожиткового мінімуму і мінімаль-

ної заробітної плати характеризується позитивними змінами;

- зростають зарплатоємність доходів підприємства і питома вага витрат на оплату праці в операційних витратах.

Для обґрунтування шляхів і напрямів захисту ЕАН необхідно проаналізувати в динаміці за 2002–2008 рр. регіональні показники, що характеризують:

- загальні демографічні тенденції;
- структуру і темпи зростання чисельності ЕАН та темпи зростання валового продукту;
- попит на робочу силу за категоріями робочих місць, у тому числі, питому вагу тих, що потребують професійної підготовки;
- рівень зайнятості та безробіття, його чинники у тому числі щодо прихованого;
- навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію);

- масштаби неповної зайнятості за причинами;
- чисельність працівників, які прийняті на роботу на умовах неповної зайнятості;
- вивільнення працівників за категоріями робочих місць, у тому числі з тих, що потребують професійної підготовки;
- працевлаштування державною службою зайнятості незайнятих трудовою діяльністю громадян за категоріями робочих місць у відсотках до загальної чисельності працевлаштованих;
- працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян за видами економічної діяльності у 2008 р. у відсотках до загальної чисельності працевлаштованих;
- участь безробітних у громадських роботах, у тому числі чисельність безробітних, які відмовились від громадських робіт;
- розмір доданої вартості на особу;
- середньомісячний дохід (заробітну плату) на особу;
- індекс споживчих цін;
- середньомісячну реальну заробітну плату;
- заборгованість з виплати заробітної плати;
- галузеву і регіональну диференціацію оплати праці;
- співвідношення середньомісячної заробітної плати, мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму;
- питому вагу оплати праці в операційних витратах;
- частку осіб, потерпілих і загиблих від травматизму на виробництві;
- частку осіб, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам;
- частку осіб, яким встановлено пільги та компенсацію за роботу в тяжких і шкідливих умовах праці;
- розподіл ЕАН за рівнем освіти, за видами економічної діяльності та формами власності;
- охоплення найманих працівників підвищенням кваліфікації;
- питоми витрати на професійне навчання;
- питому вагу осіб, які проходять професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації у чисельності незайнятого населення;
- захист інтелектуальної власності, інвестиції в інноваційні технології.

За результатами аналізу обґрунтовуються висновки, щодо захисту соціальних прав ЕАН і створення умов для мотивованої легальної продуктивної праці. Сукупний механізм захисту ЕАН має охоплювати нормативно-законодавчі та інституційно-організаційні методи та заходи, соціально-економічні регулятори, інвестиційно-фінансові важелі щодо підвищен-

ня рівня мотивації ЕАН до легальної праці шляхом забезпечення: гідного доходу (заробітної плати), ефективної зайнятості, сприятливих умов праці, розвитку людського капіталу.

Узагальнюючи, відзначимо, що нині більшість розвинутих країн світу оцінюють соціально-економічний розвиток за динамікою зайнятості і безробіття. Відповідно формуються стратегії розвитку, які згодом втілюються у відповідні концепції дій на ринку праці з програмами підтримки зайнятості і досягнення її продуктивності або ефективності. Ринкова економіка визначає необхідність нової політики зайнятості на ринку праці, бо роль держави як роботодавця зменшилась через приватизацію. А приватний сектор економіки в умовах слабкої інвестиційної активності не забезпечує повної зайнятості.

Разом з тим, в сучасних умовах робоча сила не може бути компенсаційним ресурсом, якщо економіка і далі буде розвиватися екстенсивним шляхом. Цьому суперечать як демографічна ситуація в Україні, так і вимоги до конкурентоспроможності національного виробника. Тому важливою є не просто зайнятість, а ефективна зайнятість, яка стає можливою через створення сприятливих умов праці та зростання професійно-кваліфікаційних здібностей персоналу, що в сукупності забезпечує гідний дохід ЕАН.

Отже, в сучасних умовах побудови соціально-орієнтованої економіки в Україні методологічний підхід до формування цілісного механізму захисту ЕАН полягає у створенні (через запровадження нормативно-правових, інституційно-організаційних, соціально-економічних та фінансово-інвестиційних методів, регуляторів і важелів) таких стимулів до мотивованої продуктивної праці, які завдяки сприятливим умовам праці, професійно-кваліфікаційному розвитку (зростанню ЛК) та соціально-трудовим відносинам забезпечують ефективну зайнятість і одержання працівником гідного доходу.

На відміну від загальноприйнятого поняття ефективної зайнятості, коли вона ідентифікується з раціональним розподілом трудових ресурсів, у цій статті обґрунтоване тлумачення ефективної зайнятості у площині її результативності як співвідношення вироблених матеріальних, духовних благ у порівнянні із суспільними витратами. Найважливішими наслідками ефективної зайнятості є взаємозалежність і взаємодія зростання продуктивної праці та її винагороди. На індивідуальному рівні ефективну зайнятість на робочому місці працівникові дає змогу одержати високий дохід, що, у свою чергу, надає можливість задовольнити потреби більш високих рангів.